

УДК 81

ББК 81.2-4

**КАЛИМАҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ВА УСУЛИ ТАФСИРИ
ОНҲО ДАР ФАРҲАНГҲО**

**ЮРИДИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ
И СПОСОБЫ ИХ
КОММЕНТИРОВАНИЯ
В СЛОВАРЯХ**

**JURIDICAL TERMS
AND WAYS OF THEIR
COMMENTING IN
DICTIONARIES**

*Маллаева Манижа Абдугаффоровна,
н.и.ф., муаллими калони кафедраи
забони тоҷикии ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Хучанд)*

*Маллаева Манижа Абдугаффоровна,
канд. филол.наук, старший преподаватель
кафедры таджикского языка ТГУПБП
(Таджикистан, Худжанд)*

*Mallayeva Manizha Abdugafforovna, candidate of
philological sciences, senior lecturer of the Tajik
language department under TSULBP (Tajikistan,
Khujand) E-MAIL: 777manizha@mail.ru*

Калидвожаҳо: маънои калима, шарҳи воҳиди лугавӣ, истилоҳоти ҳуқуқ, маънии мафҳум, тафсири маънии калима, намудҳои тафсир

Тафсири калима яке аз вежагиҳои фарҳангингорӣ буда, маҳз ба туфайли бозгӯи маънӣ дар лугат вежагиҳои овой, лугавӣ, сарфӣ ва наҳвию бадеии вожа аён мегардад. Вале гоҳо воҳидҳои лугатӣ хусусияти соҳавӣ пайдо намуда, ба ҷуз маънои лугавӣ ҷанбаи соҳавиро касб мекунад, ки мисолашро дар калимаю истилоҳоти соҳаи ҳуқуқ метавон дид. Дар ин сурат воҳидҳои махсуси таркиби лугавӣ аз лиҳози ҳуқуқшиносӣ тафсиру маънидод карда мешавад, ки бархе аз онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз диди ҳуқуқ тафсир кардани маънову мазмуни истилоҳ ва мафҳум хеле аҳамияти хоса дорад. Масалан, тафсири лингвистиву юрислингвистии вожаҳои **хайр** ва **шарр** тафовузи зиёди маънои лугавию соҳавии онҳоро муайян менамояд. Дар мақола бо таҳлили мисолҳо умумият ва фарқи ин ду навъи тафсир нишон дода шудааст.

Ключевые слова: значение слова, толкование словарной единицы, терминология права, содержание термина, интерпретация значения слова, типы интерпретации

Интерпретация значения слова - одна из особенностей лексикографии, и именно благодаря толкованию словарной единицы уточняются её фонетические, лексические, морфологические, грамматические и художественные особенности. Однако иногда лексические единицы, помимо лексического значения, приобретают отраслевой аспект, пример чего можно увидеть в словах и терминах из области права. В этом случае специальные лексические единицы интерпретируются с юридической точки зрения, отдельные из них рассмотрены в настоящей работе. Точное толкование значения и содержания термина очень важно с юридической точки зрения, а в лингвистическом толковании преобладает универсальный подход. Поэтому лингвистическая и юрислингвистическая интерпретация (напр. слов **добро** и **зло**) определяет существенные различия в их лексическом и отраслевом значениях. Анализируются подобные сходства и различия между двумя типами интерпретации.

Key-words: word meaning, dictionary unit interpretation, terminology of law, term content, word meaning interpretation, types of interpretation

Word meaning interpretation is one of lexicography specificities and it is due to the latter that a dictionary unit is specified in phonetical, lexical, morphological, grammatical and artistic peculiarities. However, sometimes lexical units besides lexical meaning acquire also a branch aspect, examples can be seen through words and terms from the field of law. In this case special lexical units are interpreted from the juridical point of view; separate ones of them being analyzed in the present work. Precise interpretation of meaning and content of term is very important from juridical point of view, but in linguistic interpretation there prevails universal approach. That's why linguistic and jurilinguistic interpretation (e.g., the words "good" and "evil" determines essential differences in their lexical and branch meanings). The author of the article analyzes such similarities and differences between two types of interpretation.

Хусусияти боризи низоми истилоҳот дар он зоҳир мешавад, ки ин низом силсилаи мафҳумҳоеро ба вучуд меорад, ки вобаста ба вежагиҳои умумию соҳавиашон метавонанд ба тағйирёбии маъноно луғавӣ, сохторию таркибӣ ва илмию услубии истилоҳот таъсири амиқе расонанд. Дар натиҷа як калима ё мафҳум дар айни як соҳа ё соҳаҳои мухталиф ба таври гуногун шарҳу эзоҳ дода мешавад, ки ин нишонаи тафовут пайдо кардани истилоҳ ва хусусияти соҳавӣ гирифтани он мебошад.

Тафсир ҳамчун илм таърихи дуру дароз дорад, зеро баробари ба сухан даромадану баёни фикр кардани инсон зарурати маънидод кардану фаҳмонидани мазмуни пиндору андешаи гуфташуда пеш омадааст. Аз ин рӯ, илми тафсир маънидод кардан, равшан сохтан, возеҳ гардонидан, кушода додан, шарҳу эзоҳ додани фикр мебошад.

Шарҳу маънидод ва тафсир низ гуногун мешавад. Муфассирони аҳкоми динӣ тафсири ҳуқуқиро омили ошкор намудани мазмуни қонунҳо, меъёрҳои ҳуқуқи шариат донистанд [1, с. 128.]. Тафсири филологиву ҳуқуқӣ тафовут дорад. Тафсири лингвистӣ ё филологӣ умуман маънидод кардани калима ё мафҳумро дар назар дорад. Масалан, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (ФЗТ) ҳуди вожаи тафсир чунин омадааст: «1. шарҳ додан, васеъ кардан, баён кардан; 2. д. маънидод ва шарҳи оятҳои Қуръон ва ҳадис» [9, қ. 2, с. 341].

Дар тафсири лингвистӣ ҷанбаи асосӣ возеҳу равшан кардани маънои калима бошад, дар тафсири ҳуқуқӣ муайян намудани маънову моҳияти илмию соҳавии истилоҳ ба эътибор гирифта мешавад. Масалан, дар ФЗТ вожаи **адлия** умуман ба назар нарасид, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (ФЗТ) «идораи корҳои ҳуқуқ ва суд; додгустарӣ: вазорати адлия, идораи адлия» [11, қ. 1, с. 38] тафсир шудааст. Дар “Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ” (ФИХ) чунин омадааст: «Адлия дар ҳуқуқи конституционӣ бо чанд мазмун фаҳмида мешавад: 1) муродифи адолати судӣ; 2) маҷмӯаи муассисаҳои судӣ, фаъолияти онҳо оид ба татбиқи адолати судӣ. Адлияи маъмурӣ, адлияи ҷиноятӣ, шаҳрвандӣ, адлия оид ба корҳои меҳнатӣ ва ғайраҳо маълуманд. Бо мазмуни васеъ истилоҳи **адлия** низоми мақомоти судӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва ғайраро, ки дар мамлакат амал мекунанд, ифода месозад. Ҳарчанд маъмулан мафҳуми **адлия** бо мазмуни васеъ ба қор бурда мешавад, вале дар аксар мамлакатҳо вазоратҳои адлия фаъолияти мақомоти ҳуқуқиро идора менамоянд» [10, с. 17].

Дар соҳаи ҳуқуқ фарқ кардани маънову мазмуни истилоҳ ва фаҳмишу мафҳум хеле аҳамияти калон дорад. Масалан, ҳангоми маънидод кардани мазмуни вожаи **адолат** гуфта шудааст, ки он аз калимаи арабии **ادل** гирифта шуда, маънои додрасӣ, додгарӣ; некукорӣ, қори аз рӯи инсофро ифода менамояд. Мафҳуми «арта» ба маънии «ҳақиқат» ва адлу инсоф, ҳақиқат, ки аксари қавоиди муҳими динӣ ва умуман тасаввуроти васеътари мафкуравиरो муайян мекард, мафҳуми муштараки эронӣёну ҳиндувон буда, чун муодили “арта”-и истеъмол мешудааст. Ин мафҳум бо худо–Асура Варунаи Ригведӣ ва Ахура

Маздои эронӣ марбут аст (*асура* мутобиқи *аҳура* аст, ки ҳар ду маънии «соҳиб» ва «ҳоким, ҳукмрон»-ро ифода менамоянд) [3, с. 42]. Ин усули лингвистии маънидоди калимаву мафҳум буда, мақсади асосӣ равшан намудани ифодаи маъноии вожа аст.

Ҳангоми тафсири ҳуқуқшиносӣ таъкид карда мешавад, ки он яке аз категорияҳои ахлоқ ва ҳуқуқ буда, ба руҳдоди мушаххас созгор будан ё набудани моҳияту ҳуқуқи инсонро ифода менамояд.

Дар тафсири ҳуқуқшиносӣ мафҳуми **адолат** ифодагари алоқамандии шаклҳои шуури чамъиятӣ–ҳуқуқ ва ахлоқ аст. «Адолат бар хилофи некӣ ва бадӣ, ки ба воситаи онҳо ба ин ё он ҳодиса баҳо дода мешавад, таносуби байни чандин ҳодисаро аз нуктаи назари дар байни одамон тақсим шудани хайру шарри мавҷуда шарҳ медиҳад» [11, с. 19]. Адолат муайянкунандаи эътидоли дарку тамиз, ҳаракату амал ва хулосаи инсонӣ буда, одамро аз ифрот медорад. Он мафҳуми нисбиест, ки вобаста ба тағйири шароити иҷтимоӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ ва ҳаёти маънавии чамъият мазмуни нав касб менамояд. Ҳамин тавр, муқоисаи вежаҳои маъноиву луғавии истилоҳоти ҳуқуқ бо вожаҳои дигар ба он меорад, ки истилоҳоти умумӣ хусусияти соҳавӣ пайдо намуда, боиси ба ҳам наздик гардидани маъниву мафҳум мешаванд. Бинобар он, дар илми шӯравӣ оид ба муайян намудани мафҳуми тафсир, аниқтараш тафсири ҳуқуқ, се нуктаи назар мавҷуд буд: 1. Тафсир – ин муайян намуди маънии меъёрхост [4, с. 66]; 2. Тафсир – шарҳи мазмуни меъёрхост [12, с. 5]; 3. Тафсир – дар як вақт ҳам муайян намудани маънии меъёрҳо ва ҳам шарҳи онҳост [2, с. 5-6].

Дар илми ҳуқуқи пасошӯравӣ нуктаи назар оид ба тафсири ҳуқуқ чун муайян намудани маънии меъёрҳо ва шарҳи онҳо истифода мешавад.

Тафсири ҳуқуқ субъект, объект, тарз (грамматикӣ, таърихӣ, мақсаднок, функционалӣ, мантиқӣ, низомнок) ва анвоъ (айнӣ, васеъ, маҳдуд, расмӣ, ғайрирасмӣ, муқаррарӣ, касбӣ, илмӣ-доктриналӣ, бавосита, бевосита) дорад [8, с. 78]. Профессор Р. Ш. Сотиволдиев тарзи грамматикӣ тафсири ҳуқуқро чунин шарҳ медиҳад: «Тарзи грамматикӣ (забонӣ, матнӣ, филологӣ) бо истифодаи қоидаҳои забонӣ (ифодаи забонии матни санад), муайян намудани тарзи ифодаи матни санад, мавқеи бандаки изофа ва дигар унсурҳои забонии матни санад алоқаманд аст. Дар рафти ин тафсир донишҳои забонӣ (филологӣ) истифода мешаванд [8, с.79]. Умуман, тафсири мазкур дуруст аст. Аммо дар он ҷанбаи асосӣ, яъне маъноии матн ва услуб сарфи назар шудааст ва ҳуди ҷумла таҳрирталаб аст. Бояд дар ҳама гуна тафсир маъно дар аввал бошад ва дар фарҳангномаҳои филологӣ чунин аст. Масалан, калимаи **модда** дар фарҳангҳову дастурҳои умумиву соҳавӣ, аз ҷумла дар «Ғиёс-ул-луғот», чунин тафсир шудааст: **Модда** – асли ҳар чиз ва сомони таркиби ҳар шайъ, ки мадад бошад барои ғайрӣ ва зиёдати муттасила ба чизе (аз «Мунтахаб» ва «Зубдат-ул-фавоид»); ва дар «Суроҳ» ба маънии афзунии пайваста; ва лафзи модда дар хутути мурсала гоҳе ба ҷои лафзи боб ва лафзи муқаддама мустаъмал мешавад, чунонки дар моддаи саъйи фулон ва дар моддаи ирсоли русули расоил [6, ҷ. 2, с. 222].

Дар ташреҳи ФЗТ доираи тафсир мушаххастар шудааст: **Модда** // **Моддат** а. 1. материя; чиз. 2. моҳият, асл. 3. мавзӯ, матлаб; материалҳои доир ба матлабе. Моддаи таърих *адш.*, як ё якчанд калимае, ки агар адади ҳарфҳои он ҷамъ баста шавад, ададе ҳосил мегардад, ки соли воқеаеро мефаҳмонад... [9, ҷ. 1, 697].

Мураттибони ФТЗТ ҳамин маъниҳоро бо андаке тағйирот, вале дар ду моддаи луғатӣ шарҳ додаанд: Модда I а. чизи асосӣ, ки барои пайдоиш ва сохта шудани чизи дигар чун замина хидмат мекунад, материал; мук. мавод: Моддаи захрдор, моддаҳои тарканда, моддаҳои

химиявӣ. 2. физ. чизи дорои вазн, химиявӣ. 2. физ. чизи дорои вазн, ки фазоеро ишғол мекунад, материя. 3. фалс. ҳаюло. **Модда II** а. 1. ҳар як аз бандҳои ягон қонун, низомнома, қарордод ва ҳуччатҳои дигар, ки як нуктаи тобро дар бар мегирад ва бо рақамҳо аз ҳам ҷудо карда мешавад, банд; радиф: моддаи панҷуми қонун, моддаи ҳарҷоти баровард. 2. мавзӯ, матлаб, ки як қисми чизро ташкил медиҳад; моддаи луғавӣ забш. ҳар як аз воҳидҳои забонӣ дар фарҳанги тафсири ва ғ., ки калидвожа, тафсири маъноҳои он ва дигар ҷузъҳоро дар бар мегирад; моддаи таърих адш. калима ё таркибе, ки аз ҷамъбасти қимати адабии ҳарфҳои арабиасоси он мувофиқи ҳисоби абҷад санаи воқеае ҳосил мешавад [11, ҷ.1, с. 809].

Дар соҳаи химия вожаи мавриди назар ба маънои моддаҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ, дар соҳаи ҳарбӣ чун моддаи тарканда фаҳмида ва ба қор бурда мешавад.

Дар ФИҲ **модда** чун моддаи луғавӣ ҷой дода нашудааст, зеро тафсири ҳуқуқӣ талаботи ҳурро дорад. Тафсири ҳуқуқ ҷараёни мақсаднок ва илман асоснокшудаест оид ба равшан намудани мазмун ва маънии санади меъёрӣ–ҳуқуқӣ ё меъёри он, маҳсуб меёбад. Тафсири ҳуқуқ зинаи (унсури) ҳатмии ҷараёни амалишавии нишондодҳои ҳуқуқӣ аст. Мақсади он амалисозии меъёри ҳуқуқ буда, дар натиҷаи он меъёрҳои умумӣ вобаста ба ҳолатҳои ҷудогонаи ҳаёт мушаххас гардида, омодаи амалисозӣ мешаванд. Тафсир ҷараёни фикрӣ буда, сатҳи баланди донишҳои ҳуқуқӣ, маҳорати қасби ро талаб мекунад. Дар шароити давлати ҳуқуқбунёд тафсири ҳуқуқ дар асоси талаботҳои қонун, бо назардошти волеияти Конститутсия ва қонунҳо, аввалиндараҷа будани ҳуқуқҳои инсон, новобаста ба манфиату мақсадҳои сиёсии ин ё он ҷизбу созмони сиёсӣ, табақа ё гурӯҳи иҷтимоӣ сураг мегирад [10, с. 461].

Дар ҳуқуқшиносии замони шӯравӣ модда ба маънои ҷузъи қонун чун тарҷумаи «статья»-и русӣ мустаъмал буд. Модда санади қонунгузории давлатиест, ки қувваи ҳуқуқиро доро буда, барои ифодаи мафҳумҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода мегардад.

Дар забони русӣ **статья** вожаи сермаъно буда, яке аз маъноҳои он ҷанбаи ҳуқуқӣ дорад. Бо мақсади айнан манзур намудани моҳияти вожаи статья дар забони русӣ иқтибоси зеринро ба забони асл меоварем: **Статья**, -и, род. мн. -тей, ж. 1. Научное или публицистическое сочинение небольшого размера. Газетная, журнальная с. Критическая с. 2. Глава, раздел в каком-н. документе, перечне, справочнике. С. закона. Расходные и доходные статьи в смете. Словарная с. 3. Разряд, группа (спец.). Старшина первой, второй статьи (воинские звания в Военно-Морском Флоте). 4. Занятие, дело (устар. разг.). Зубоскалить – не хитрая это с. Это дело – особая с. (это сюда не относится; разг.). По всем статьям (со всех сторон, полностью; разг.). 5. Наказание на основании закона (по статье закона; прост.). За сопротивление милиции получил статью. || уменьш. статейка, -и, ж. (к 1 знач.). || прил. статейный, -ая, -ое (к 1 и 2 знач.) [5, с. 621].

Баъди соли 1781-ум дар ИМА қабул гардидани нахустин конститутсияи он, ки вайро ба русӣ *Статья конфедерации* (The articles of Confederation) тарҷума кардаанд, вожаи маъмур тобиши ҳуқуқӣ гирифт, зеро «article» ҳаммаънои **статья**и русист. Баробари қабул ва тарҷумаи нахустин конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистони Шӯравӣ вожаи «статья»-и русӣ ба тоҷикӣ **модда** тарҷума гардида, то имрӯз роиҷ аст.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу муқоисаи боло маълум гардид, ки гоҳо духӯра ё дар мавридҳои мухталиф қор фармудани гунаву муродифоти истилоҳот низ ба назар мерасад, ки мувофиқи мақсад нест.

Қонунгузор муродифотеро ба миён меорад, ки вобаста ба хусусияти ҳуқуқӣ, ҷиноятӣ ва муродифавӣ барои ифодаи ҳар як амалу ҳаракати алоҳидае таъин мегардад. Мутаассифона, дар забони тоҷикӣ, мисли забонҳои дигар, алҳол якмаъноии истилоҳот на

хамеша таъмин мегардад. Дар натиҷа гоҳо барои ифодаи як мафҳум ду ва ҳатто зиёда истилоҳ мустаъмал мешавад. Масалан, дар замони шӯравӣ истилоҳоти **гражданин**, **гражданин** маъмул буд ва аз охирҳои солҳои 80-ум, махсусан 90-уми асри XX, онҳо бо вожаҳои **шаҳрванд** ва **шаҳрвандӣ** иваз карда шуданд. Дар ФТЭТ чунин тафсир дода шудааст: Гражданин ниг. шаҳрванд; табаа, шаҳрванд, аҳолии шаҳр ё кишвар [11, с. 632]. Калимаи **гражданин** тафсири муфассалтаре дорад: «Гражданин 1. шаҳрвандӣ: ҳуқуқи гражданин. 2. ғайриҳарбӣ, ғайринизомӣ: авиатсияи (ҳавопаймоии) гражданин; мудофияи гражданин ниг. мудофия; никоҳи гражданин қайди никоҳ дар идораи давлатӣ (бе риояи расму русуми анъанавӣ ва динӣ); чанги гражданин муборизаи мусаллаҳона байни синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоии дохили як давлат, чанги шаҳрвандӣ, чанги дохилӣ» [11, ҷ. 1, с. 332]; Шаҳрвандӣ хеле мухтасар маънидод гардидааст: «Шаҳрвандӣ марбут ба шаҳрванд; табаа» [11, ҷ. 2, с. 632]. Ба назари мо, ибораистилоҳи «кодекси шаҳрвандӣ» пурра метавонад бар ивази «кодекси гражданин» истифода гардад, вале аз ҷи сабаб бошад, ки қонунгузор қорбасти онро лозим надонистааст.

Таърифи вожаи **шаҳрванд** дар ФИҲ қобили тавачҷӯх аст: «Шаҳрванд – дар ҳуқуқи конституционӣ шахси ҷисмонист, ки бо давлати мазкур расман алоқамандӣ дорад. Шаҳрванд дар алоқаи доимии ҳуқуқӣ бо давлат мебошад. Аз ин рӯ, ӯ дорои ҳуқуқи озодиҳо ва вазифаҳоест, ки дар Конститутсия ва қонунҳо пешбинӣ шудаанд. Унвони «шаҳрванд» имкони иштироқи шахсро дар идораи қорҳои давлат ва ҷамъият, иштирок дар ҳаёти сиёсии ҳамин ҷомеа ифода мекунад, ки он ба дигар дараҷаҳои шахсони ҷисмонии дар марзи давлат буда – шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони шаҳрвандӣ надошта баробар нест. Дар назария ва амалияи ҳуқуқ, ғайр аз унвони «шаҳрванд» дараҷаи «одам» (ё «инсон»), ки бо он ҳуқуқи озодиҳои ба шахсият хос, сарфи назар аз шаҳрвандӣ ҷудо карда мешавад. Дар маҷмӯъ, дар хусуси ҳуқуқи озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд гуфтан расм шудааст. Унвони «шаҳрванд» ба дараҷаи «давлат» алоқаманд аст. Ин на фақат дар шаҳрвандӣ ифода меёбад. Шаҳрванд нисбат ба давлат ҳуқуқҳои муайян дорад (аз давлат ҳимояи ҳуқуқҳои худ, таъмини шароит барои татбиқи ҳуқуқи озодро талаб карда метавонад) ва дар пеши давлат вазифадор мебошад. Давлат вазифадор аст, ки ба манфиати шаҳрванд амал кунад, вале ӯ метавонад аз шаҳрванд низ талаб кунад, ки ахлоқи муайян дошта, вазифаҳои ҳудро иҷро намояд» [10, с. 588]. Тавре ки аз иқтибос бармеояд, мурағибон дар ин матн 2 маротиба вожаи шаҳрвандиро истифода бурдаанд. Зиёда аз ин вожаи мазкур чун моддаи луғатӣ алоҳида мавриди тафсир қарор гирифтааст: Шаҳрвандӣ – алоқаи устувори ҳуқуқи инсон бо давлат, ки аз он ҳуқуқи вазифаҳои онҳо нисбат ба якдигар, дар ҳолатҳои қонун пешбиникарда бармеоянд. Шахсони аз самти ҳуқуқӣ алоқаи устувордошта шаҳрванди давлат мебошанд; шахсони дигар алоқаи ҳудро бо ҳамин давлат ҳамчун шахсони хориҷӣ ва ё бешаҳрванд (апатрид) ба роҳ мемонанд. Аҳамияти ҳуқуқи падидаи шаҳрвандӣ дар давлатҳои ҳуқуқбунёд дар он аст, ки шаҳрванди давлати мазкур ғайр аз ҳуқуқҳои эътирофшудаи инсон ҳуқуқҳои иловагӣ–ҳуқуқи шаҳрвандро соҳиб мешаванд, ки ба он асосан ҳуқуқҳои сиёсӣ дохиланд. Дар як вақт шаҳрвандон дар зери партави соҳибхитории давлати мазкур мебошанд, вале дар давлатҳои ғайридемократӣ муносибати давлат бо шаҳрванд ҳамчун тааллуқ доштани шаҳрванд ба давлат ё алоқаи ҳуқуқӣ – сиёсии байни онҳо дониста мешавад. Аз ин рӯ, шаҳрванд наметавонад дар ҳеч гуна равияҳои оппозитсионӣ нисбат ба речаи сиёсӣ ё доираҳои ҳукмрон қарор дошта бошад. Устувори шаҳрвандӣ ҳамчун алоқаи ҳуқуқи шахс бо давлат, ҳатто дар ҳолати дар хориҷи кишвар зиндагӣ кардани шаҳрвандони давлати мазкур идома меёбад. Ҳамин

тариқ, шаҳрвандӣ алокаи ҳуқукии идомаёбанда буда, шаҳрванд дар ҳолати дар хориҷи мамлакат будани худ ҳуқуқи талаб кардани ҳимояи ҳуқуқҳои худро дорад. Мувофиқи Эъломияи ҳуқуқи башар ҳар инсон ҳуқуқи шаҳрвандӣ дорад. Ҳеч касро аз шаҳрвандиаш ё аз ҳаққи тағйири шаҳрвандӣ худсарона маҳрум кардан мумкин нест (моддаи 15-ум). Дар зер таъсири ин меъёр қонунгузорию конституционии мамлакатҳо меъёр дар хусуси маҳрум кардан аз шаҳрвандиро пешбинӣ намекунад» [10, с. 589]. Чунин омилҳои экстралингвистии пайдоиш ва ташаккули системаҳои истилоҳот вежагиҳои ҳуқукии онҳоро торафт барҷаста мегардонад, ки ба интишору таъсирашон баҳои яхела додан мумкин нест. Ҳарчанд ки таснифи ҳуқуқ чун руҳдоди маҳсуси ҷомеавӣ, баробари маҳфуз доштани ҷанбаҳои миллӣ, ҷаҳонишавии ҳуқуқ, раванди ҳосаро тақозо мегардад, дар соҳаи истилоҳот низ торафт умумияти бештаре ба худ мегирад, зеро ҳуқуқ маҳз бо забон ва воҳидҳои он амал менамояд ва интишор меёбад. Вежагии тамаддуни миллӣ бо омилҳои экстралингвистӣ қувват гирифта, дар таркиби луғавӣ ҳатто боиси гуногунрангии истилоҳот гардида метавонад ва ин яке аз вежагиҳои давраи гузариши истилоҳоти нав маҳсуб меёбад. Вале ин унсурҳо на ҳамеша ба маъноӣ муодили русиашон ба кор мераванд. Калимаи граждани ҳатто дар таркиби номи кодекси маҳсус - «Кодекси ҳуқуқи граждани» боқӣ мондааст. Мақсад ва принсипи духӯрагии муносибат маълум нест. Вале модом ки бар ивази граждани шаҳрвандӣ қабул шуда бошад, ҳамеша ва дар ҳар маврид бояд онро иваз намояд. Вале ҳуқуқшиносон бар онанд, ки мафҳуми шаҳрванд ноқис аст. Шояд бинобар он бошад, ки дар ФИҲ [10, с. 209] истилоҳоти кодекси граждани, шаҳрванд, шаҳрвандӣ, шаҳрванди фаҳрӣ (ифтихорӣ), шаҳрванди хориҷӣ, шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ (хориҷиён) чун моддаҳои алоҳида бо шарҳу эзоҳашон ҷой дода шудаанд [10, с. 589].

Кодекси граждани иборатилоҳи исми буда, аз ду вожаи иктибосӣ таркиб ёфтааст. Ҷузъи тобеъкунанда кодекс, тобеъшавандаш граждани мебошад.

Кодекс аз калимаи латинии *codex* гирифта шуда, дар замони шӯравӣ тавассути забони русӣ вориди забони тоҷикӣ гардидааст. Он дар СЭС чунин маънидод шудааст: «1. санади ягонаи қонунбарори мураттабгаштааст, ки муносибати ҷамъиятиро дар соҳаи ҳамгуне (кодекси граждани, кодекси ҷиноятӣ ва ғ.) ба танзим мегирад; 2. Дар Рими қадим як намуд китоби аз маҷмӯи лавҳатахтаҳо ё варақҳои папирус сохташударо кодекс меномиданд. Китобҳои ҳозира низ дар ҳамон шакл муқоабандӣ мешаванд» [7, с. 603].

Дар ФИҲ ишора рафтааст, ки кодекс «дар ибтидо ба маънии тана, решаи дарахт ва баъдан ҳамчун китоб, маҷмӯаи қонунҳо мавриди истифода қарор гирифтааст» [10, с. 209]. Албатта, нисбати ин маълумот тавзеҳи СЭС мукамалтар аст. Ба ҳар ҳол, минбаъд вежагии соҳавӣ пайдо намуда, ҳоси ҳуқуқ гаштааст. Ҳоло кодекс «қонуни ягона ва мураттабгаштаи дорои сатҳи баланди муайяни мантиқӣ аст, ки тавассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра, бевосита ва бонизом танзим карда мешавад (масалан, Кодекси оила, Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси меҳнат ва ғ.) (моддаи 18 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ» аз 8.12.2003 №54) [10, с. 208].

Кодексҳо натиҷаи фаъолияти кодификатсионии қонунгузор ба ҳисоб мераванд. Аз рӯи қоида, кодекс ба соҳаи муайяни ҳуқуқ мансуб аст. Одатан, он фақат ҷанбаҳои асосии ҳуқукии соҳаи дахлдорро дар бар мегирад, меъёрҳои боқимонда ба дигар қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ дохил карда мешаванд. Баъзе кодексҳо меъёрҳо, соҳаҳои қонунгузорӣ, ё худ зерсоҳаи ҳуқуқро муттаҳид мекунад (масалан, Кодекси савдои баҳрнавардӣ; Кодекси манзилӣ=кодекси манзил бехтар аст-М.М.).

Мафҳуми кодекс дар хорича ба таври дигар фаҳмида мешавад. Масалан, дар ИМА кодексҳо дар натиҷаи муттаҳидсозии қонунҳои алоҳида ва меъёрҳои ҳуқуқи умумӣ ба вучуд меоянд. Дар Фаронса баробари кодексҳои классикӣ таҷрибаи интишори санадҳои қонунии муттаҳидгардонидашуда тибқи соҳаҳои ҷудогона расм шудааст, ки бо номи кодекс мустаъмал мебошад (Кодексҳо оид ба меҳнат, оид ба роҳ, кишоварзӣ, гумрук, бандарҳои баҳрӣ, андоз ва ғ.).

Дар илму амалияи ҳуқуқи муосир зери мафҳуми **кодекс** қонуне дар назар аст, ки тамоми меъёрҳо ё қисми зиёди меъёрҳои танзимсозандаи соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегирад. Масалан, кодекси ҷиноятӣ, кодекси граждани, кодекси меҳнат, кодекси оила, кодекси андоз ва ғайра. Дар забони форсии муосир ба маънои истилоҳи кодекс калимаи қонун истифода мешавад. Масалан, Қонуни ҷазо, Қонуни маданӣ, Қонунусули муҳокимоти ҷазоӣ, Қонунусули муҳокимоти маданӣ, Қонуни қор ва ғайра. Дар баъзе кишварҳо (Қазоқистон) қонунҳои интиҳобот бо номи кодекс ёд мешавад [10, с. 208-209]. Кодекси граждани яке аз муҳимтарин санадҳои қонунгузори муосир мебошад. Ба назари мо қонун нисбат ба кодекс умумитар буда, яке дигареро наметавонад иваз намояд.

Ҳамин тавр, аз муқоисаи тафсириҳои ФЗТ, ФТЗТ ва ФИҲ мухтасар метавон хулоса намуд, ки дар тафсири лингвистӣ диққати асосӣ ба маънои луғавии вожа дода мешавад, дар тафсири ҳуқуқӣ ҷанбаи касбӣ ва дараҷаи ифодаи соҳавии он дар маркази диққати муфассирони соҳа қарор мегирад. Тафсири ҳуқуқӣ бештар вежагии таъриф (дефинитсия)-ро дорост. Тафсири лингвистӣ ҳатталимқон маънии бештареро фарогир мешавад, тафсири ҳуқуқӣ ҳамон маъниеро равшан менамояд, ки дар соҳа роиҷ аст. Муайян кардани ин ду яке аз вазифаҳои таҳқиқоти юрислингвистӣ мебошад.

Пайнавишт:

1. Ал - Бухорӣ. *Ҷомеъ- ас- саҳеҳ*. Ҷилди 1. / Ал Бухорӣ – Тошкент: Илим, 1990. -524 с.
2. *Вопленко И. Н. Официальное толкование норм права: монография / И. Н. Вопленко.- М.: Юридическая литература, 1976. – 118 с.*
3. *Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Монография / Б. Ғ. Ғафуров – Душанбе: Ирфон, 1987, ҷ. 1 – 418 с.*
4. *Лазарев В. В. Применение советского права: монография / В. В. Лазарев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972.-144 с.*
5. *Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1987.- 749 с.*
6. *Ромпурӣ Муҳаммад Ғиёсуддин Ғиёс-ул-дугот (Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров). Ҷилди 1 / Муҳаммад Ғиёсуддин Ромпурӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 460 с.; Ҷилди 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.*
7. *Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1979.- 1600 с.*
8. *Сотиволдиев Р. Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: монография / Р. Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Империл-Групп, 2002.-543 с.*
9. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шуқуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. Дар ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969.*
10. *Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ (нашири дуюм). – Душанбе: Эр-граф, 2009.- 624 с.*
11. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.-Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ.- Душанбе, 2008.- Ҷ. 1.– 950 саҳ.; ҷ. 2. – 1095 с.*
12. *Черданцев А. Ф. Толкование советского права: монография / А. Ф. Черданцев.- М.: Юрид. лит., 1979. –166 с.*

Reference Literature:

1. Al-Bukhori. *Djome-as-saheh (Ecumenical Unification)*. V.1 / Al-Bukhori. – Tashkent: Science, 1990. – 524 pp.
2. Voplenko I.N. *Official Interpretation of Law Norms: monograph* // I.N. Voplenko. – M.: *Juridical Literature*, 1976. – 118 pp.
3. Gafurov B.G. *Tajiks. The Ancientest, Ancient and Mediaeval History. Monograph* // B.G. Gafurov. – Dushanbe: *Cognition*, 1987. V.1. – 418 pp.
4. Lazarev V.V. *Application of Soviet Law: monograph* // V.V. Lazarev. – L.: *Leningrad University Publishing-House*, 1972. – 144 pp.
5. Ozhegov S.I. *Russian Language Dictionary* // S.I. Ozhegov. – M.: *Russian Language*, 1987. – 749 pp.
6. Rompuri Muhammad Ghiyosuddin. *Ghiyos-ul-lughot (Ghiyos` Dictionary) Text preparation, preface, appendices, notes by A. Nurov*. V.1 // Muhammad Ghiyosuddin Rompuri. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1987. – 460 pp.; V.2. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1988. – 416 pp.
7. *Soviet Encyclopedic Dictionary*. – M.: *Soviet Encyclopedia*, 1979. – 1600 pp.
8. Sotivoldiyev R.Sh. *Theory of Law and State: monograph*. // R.Sh. Sotivoldiyev. – Dushanbe: *Imperial-Group*, 2002. – 543 pp.
9. *Tajik Language Dictionary. Under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R. Khoshim, N.A. Masumi. In two volumes*. – M.: *Soviet Encyclopedia*. 1969.
10. *The Dictionary of Juridical Terms (the second edition)*. – Dushanbe: *Er-Graph*, 2009. – 642 pp.
11. *Tajik Language Interpretation Dictionary*. – Dushanbe: *The Institute of Language and Literature Named after Rudaki*. – Dushanbe, 2008. – V.1. – 950 pp.; - V.2. – 1095 pp.
12. Cherdantsev A.F. *Soviet Law Interpretation: monograph* // A.F. Cherdantsev. – M.: *Juridical Literature*, 1979. – 166 pp.